

УДК 352.07(477.7)

О. В. Черемісін

“НОВА УКРАЇНА”: МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ТА УРБАНІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У статті розглядається концепція “нового життя” та модернізаційних процесів на території Півдня України в кінці XVIII – початку XX століть. Проаналізовано колонізаційні, урбаністичні та модернізаційні процеси визначеного періоду часу. Південь України розглядається як “Нова Україна” на противагу невдалого проекту “Новоросія”. Охарактеризовані особливості південноукраїнського регіону. Розглянуті спогади іноземців та їх погляди на процеси, які відбувалися протягом досліджуваного періоду. Основна увага приділена колонізаційним та урбанізаційним процесам в містах південноукраїнського регіону, оскільки вони мали важливе значення для визначення національного, кадрового складу міського самоврядування. Вміщено велику кількість статистичного матеріалу, який дозволив об’єктивно розглянути історичні реалії у визначений період часу.

Ключові слова: Південь України, Нова Україна, міське самоврядування, муніципалітет, модернізація.

На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи державного управління на принципах децентралізації, що потребує проведення широких реформ. Основною метою цих реформ є перетворення вже існуючої адміністративної та самоврядної системи на ефективний чинник прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Попередній досвід регіонального розвитку є неоціненним для нащадків, а тому заслуговує особливої уваги на сучасному етапі розбудови громадянського суспільства в Україні та вибору майбутнього шляху розвитку.

В історіографії раніше порушувалися частки даної проблеми. Так, наприклад, О. Дружиніна [1; 2] приділила значну увагу проблемам розвитку Півдня України у власних декількох дослідженнях, у яких схарактеризувала приєднання регіону до Російської імперії, у статистичному вигляді схарактеризувала розвиток торгівлі, промисловості, фінансів. Але найголовніший висновок О. Дружиніної, для її часу, можна вважати революційним. Аналізуючи історичні реалії XVIII – XIX ст. вона приходить до висновку, що у другій половині XVIII ст. Росія приєднала зовсім новий регіон Північне Причорномор’я, а у XIX ст. він вже увійшов повноправним Півднем України.

Робота Н. Полонської-Василенко [3] присвячена заселенню Півдня України у XVIII ст. Досить детально дослідниця аналізує документальні джерела відносно зазначених процесів і приходить до декількох головних висновки. По-перше, Південь України не був пустелею під час проведення колонізаційних процесів. У регіоні вже проживала велика кількість місцевого населення, яке російська влада безжалюно виселяла із маєтностей та відбирала землі і накладала значними податками з метою створення пільгових умов для переселенців із Росії та іноземців. По-друге, перевага у заселення Півдня України належить українському народу, оскільки більшість переселялася саме з українських територій. По-третє, Південь України вважається корінною українською територією, на території якої для переселенців з інших земель розпочиналося нове життя.

Дослідження О. Данильченка [4] присвячене етнічному складу населення Південної України та міжнародним зв’язкам протягом кінця XVIII – початку XX ст. В ньому автор підраховує і порівнює кількість населення на території регіону, порівнює міських і сільських мешканців за національним складом. Наголошує на тому, що Південь України економічно об’єднав всі українські землі в єдине ціле. Зроблений висновок, що для більшості народів південь України став другою батьківщиною, місцем їхньої етнічного об’єднання, усвідомлення себе представниками процесу становлення національної структури населення південноукраїнського регіону, важливою і необхідною її складовою частиною.

В. Константінова [5] зробила вагомий внесок у дослідження історії міст та міського простору Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Вона розглядає проблеми урбанізації, але паралельно досліджує роль міського самоврядування на Півдні України. Доходить до висновків, що урбанізаційні процеси йшли значно вищими темпами ніж в інших регіонах.

У дисертації Б. Короленко [6] досліджуються особливості інкорпорації Криму до складу російської імперії у 1783 – 1796 рр. З’ясовуються сутність і природа анексії Кримського ханства та її міжнародно-правовою легітимність.

Тому серед невіршених раніше проблем в історіографії можна виділити погляди на проблеми поглядів іноземців на модернізацію і урбанізацію Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Метою даної статті є спроба довести, що назва “Нова Україна” має більше прав на існування, ніж Новоросія стосовно Півдня України.

У другій половині XVIII ст. відбулись значні геополітичні зміни, пов’язані з інкорпорацією Північного Причорномор’я до складу Російської імперії, виходом її до чорноморського узбережжя, будівництвом нових міст і налагодженням нових торговельних зв’язків, як міжнародних, так і внутрішніх. Російський уряд називав Південь України незаселеними землями [7, с. 81 – 83]. Це не відповідає дійсності, оскільки тут мешкали українські селяни, козаки Війська Запорозького, кримські татари, ногайці та інші народності, а також існували міста, фортеці та селища. Щільність заселення регіону, звичайно, була значно менша, ніж в інших районах, але, не дивлячись на малозаселеність, він був далеким від поняття російського поняття “пустелі”. Тут повинно було запанувати цілком “нове життя” в соціально-економічному, національному та інших аспектах.

Центр поширив на регіон владу військового командування, яке органічно вписалося у роль повновладного господаря Півдня України, спираючись на думку, що саме військові захопили регіон, тому вони повинні управляти новоприєднаними територіями [8, с. 8 – 10]. Цивільні утворення вважалися підлеглими військовим, про що міському самоврядуванню неодноразово це доводило – не завжди цензурно й коректно, і навіть доволі жорстоко.

Російський уряд покладав великі надії на південноукраїнський регіон, оскільки планував перетворити його на зразкову в усіх відношеннях частину імперії, яка б відрізнялася від Малоросії та Великоросії. Для цього широко використовували найвищу цінність – земельні ресурси, завдяки яким збагачувалося не тільки російське дворянство, а й бігли кріпаки, купці й інші соціальні верстви. На думку автора, завдяки облаштуванню “нового життя” в регіоні змінювалися соціальні відносини. Ті, хто в старих регіонах не міг сподіватися на краще життя, оскільки всі сфери впливу були поділені між різними родами, на Півдні України швидко збагачувалися й ставали бургомістрами, міськими головами та займали інші посади; кріпаки отримували права особистої свободи; іноземці очолювали адміністрацію губерній і генерал-губернаторство, купецтво швидко збагачувалося і не тільки завдяки торгівельним операціям.

Ф. Турченко і Г. Турченко [9, с. 11-15] зазначали, що “новоросійський проект” став частиною політики російської держави щодо включення території Півдня України в органічну частину імперії, але цей план, серед іншого, провалився через незадовільний для імперії етнічний склад регіону.

Цілком можна погодитися з думкою Н. Полонської-Василенко, що назва регіону “Новоросія” твердо була засвоєна й політиками, й істориками. І не тільки назва закріпилася, а й думка, що ці землі споконвічно належали Росії, а південноукраїнські землі є Росією, а не Україною [3, с. 25 – 69]. Тільки спочатку несправедливо відібрані, а в кінці XVIII знов приєднані. Але цю тезу цілком можна сприймати як антиісторичну російську теорію. І коли Росія володіла цим регіоном? Аж у період Київської Русі, частково та епізодично даний регіон відносився і не до Росії, якої ще не існувало. Росія підводила історію під назву Новоросія, яка виявилася не набором обґрунтованих фактів, а – мрій, ідей, які відносяться до різних часів і об’єднані штучно для задоволення імперських амбіцій. Термін Новоросія можна сприймати і як можливість створення нової імперії навколо Чорного моря на землях відвойованих у турків, а столицю зробити на Півдні України, як можливість перетворення окраїнної частини імперії у центр. Але грандіозні плани виявилися нездійсненними, хоча на них було витрачено шалену кількість коштів, сил та інтелектуального потенціалу. Загалом термін Новоросія офіційно використовувався до другої половини XIX ст., із ліквідацією генерал-губернаторства в політичному вжитку ця назва стає застарілою і використовувалася лише на сторінках місцевих періодичних видань та описів губерній до 1917 – 1921 рр.

Автор обстоює ідею назви Нова Україна як вияв початку “нового життя” у багатьох аспектах (економічному, соціокультурному, самоврядному, адміністративному, військовому, побутовому та інших) і те, що вона має більше прав на існування ніж Новоросія. За повідомленнями С. Рудницького у статистичних й демографічних переписах цей регіон населяли саме українці [10, с. 263 – 265], а російська пропаганда лише робила вигляд, що цей регіон російський, і це в той час, коли російська мова (яка вважалася об’єднуючою в період колонізації) не була домінуючою в регіоні [11, с. 39 – 51]. Якщо Малоросія та Великоросія мали власні традиції, перекази, фольклор, музичну культуру. То хто може назвати “новоросійський” фольклор, музику, епос та інше? Ні, їх просто не існує. Тому, в цілому, не можна було в жодній мірі назвати південноукраїнський регіон російським.

Проте, що новоукраїнський регіон не був російським по суті згадували в епістолярній та науковій спадщині багато дослідників, громадсько-політичних діячів, мандрівників та іноземців.

Так, наприклад, В. Жаботинський, відомий єврейський громадсько-політичний діяч Одеси початку XX ст., у спогадах зазначав: *“Навіть незважаючи на те, що вона перебувала в Росії і за мого часу була русифікована мовно, Одеса насправді не була російським містом. Вона не була і єврейським містом, хоч євреї й були, очевидно, найбільшою етнічною спільнотою, особливо, якщо зважити на те, що половина так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, що відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців”* [12, с. 241].

Дослідниця Е. Гансова зазначала у власному дослідженні про те, що “одеська” ментальність формувалася під впливом європейських соціо-культурних традицій [13, с. 9]. Хоча досить звужений підхід відносно тільки Одеси, на думку, автора, даний підхід цілком справедливо можна було поширити на мешканців всього ново українського регіону.

Про європейськість ново українського регіону зазначав і градоначальник Одеси герцог Дюк де Рішельє [14, с. 38].

Британка Марія Гутрі, яка в кінці XVIII ст. подорожувала Південною Україною з метою оздоровлення, описувала, у власних листах на батьківщину, регіон зовсім не як російський, а називала його Скіфією або узбережжя Евксінське [15, с. 19 – 20]. Про Південь України розповідає із великим натхненням, описує його як достаньно заможний край, в якому *“дерзкие крестьяне самые богатые”*, що тут можна зустріти найліпші фрукти, клімат та французьку гостинність [15, с. 22]. Авторка листів була добре знайомою з історією регіону. На своєму шляху описує топоніми, назви яким давали ще давні греки.

Мері Холдернесс, англійка, яка перебувала на Півдні України приблизно у 1816 – 1820 рр., наголошує на тому, що Одеса зобов’язано власним розвитком лише одній людині – французу Дюку де Рішельє [15, с. 65], а не росіянам. На Півдні України їй найбільше сподобалась приказка, яка найкраще характеризувала корумпованість місцевого чиновництва: *“До неба высоко, до царя далеко”* [15, с. 22]. Хоча у всіх кабінетах знаходився портрет імператора та всі службовці поводитися так, ніби він присутній тут, але всі знали, що звідси до царя дуже далеко. Тому можна і дозволити собі більше.

Так, наприклад, свідчить один з документів про організацію “нового життя” для херсонського купецтва датований ще 1782 – 1783 рр. За ним значиться перелік із 16 купців, які не мали документів на право власності земельних ділянок в розмірі від 20 до 60 дес., але стверджували, що власність отримана від офіцерів російської армії, яким видали землю за дорученням Ганнібала. Але найцікавіше, що за переліком на цих землях вже знаходилися котеджи, сади фруктові та виноградні, амбари, цегельні заводи, млини вітряні, бані, сараї та інші господарські будови [16, арк. 1 – 7]. І це люди тільки рік-два як приїхали на Південь жити по-новому. І в них це чудово виходило. Російські офіцери тільки отримали землю у власність, навіть без документів, продали її купцям і всі задоволені.

Імператор Олександр I назвав книгу англійця Роберта Лайялла “Путешествие по России, Крыму и Кавказу” (1825 р.) ворожою для Російської імперії. В його описах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губернії росіяни виглядають хабарниками, а євреї – шахраї. Південь України він називає окремою країною, мешканцями якої є росіяни, українці, євреї та іноземці. Докладно описує історію регіону. Характеризує діяльність Петра I та його мрії відносно цивілізаторської місії на узбережжі Чорного моря. Чому це зробити не вдалося, натомість цей край цивілізували саме представники Західної Європи. Акцентує увагу на тому, що південноукраїнські міста дуже швидко розвиваються. Протягом 5 років їх вже не можливо впізнати. Дії уряду, відносно економічного розвитку регіону, вважає недостатньо належними і критикує, особливо ті, що пов'язувалися із торгівлею з країнами Західної Європи. В розмірковуваннях доходять до висновків, що Одеса повинна бути одним з найкращих портів світу, а уряд стримує бурхливий розвиток [15, с. 100 – 179].

Роберт Пінкертон (британець, співробітник Англійського Біблійного товариства, мандрував по Росії у 1814 – 1820 рр.), подорожуючи по Півдню України, помітив, що всі традиції, якими користуються місцеві мешканці – є суто українськими. Навіть, дивувався, що місцеві не долюблюють професійних медиків, а звертаються лише до “бабок” [15, с. 208].

Джон Стефенс (американець із Нью-Джерсі, юрист, дипломат і мандрівник) перебував на Півдню України і залишив власні спогади “Рассказы о путешествии”. Характеризуючи регіон знаходив і негативні і позитивні риси, але помітив, що край щільно заселений іноземцями, та знайти собі компанію серед представників греків, італійців, німців, французів та англійців зовсім не важко. Будівлі культурних закладів описує більшими за розмірами ніж в Сполучених Штатах Америки. Південь України характеризує як регіон, завдяки якому Російська імперія проклала собі шлях до цивілізації від дикого варварства. Для європейців – це регіон бізнесу та відпочинку. Порівнюючи його з Америкою вояжер прийшов до висновку, що Південь України розвивається швидшими економічними темпами. В нього даний факт в голові не вкладався, оскільки США знаходилися в кращому стартовому становищі [15, с. 200 – 264].

Філіпп Вігель (походив із шведської родини, яка оселилася в Російській імперії, у 1826 – 1828 рр. був градоначальником Керчі) в епістолярній спадщині залишив “Записки”, які написані російською мовою. У власних мемуарах детально описує буденне життя на Півдні України. Чільне місце в його творі належить проблемам управління регіоном, а тому характеризує осіб, які були до цього причетні не тільки з позитивної сторони. Значне місце займає і критика перших осіб регіону. Хоча у власних спогадах Південь України і називає регіон Новорійським, але розуміє його окремішність від норм, порядків та економічного потенціалу суто російських губерній. Для мешканців Півдня російський Північ був дикою країною. На Півдні України дворяни полюбили розмовляти французькою, німецькою та не долюблювали поглядів у бік Москви та Петербургу. Багато з них звикли їздити до Відня, який і ближче, і веселіше. Одеса сприймалася столичним містом, в якому царює дух вільнодумства та республіканських ідей. Російські дворяни, чиновники, приїхавши до Півдня завжди виділялися не достатньо цивілізованими нормами поведінки. Складалось враження, що вони приїхали в село “повелевать крестьянами крепостными”, але дуже скоро розуміли, що помилилися. Розкіш життя їх просто шокувала, одяг місцевих дівчат був кращим ніж на їх дружинах, їх бороди сприймалися варварськими, а регіон поєднав в собі всі найкращі риси Флоренції та Ніцци [15, с. 156 – 168].

Російською мовою на Півдні справді розмовляли, але переважно в містах. При чому, багато мешканців не бажали русифікуватися, а іноземці розмовляли англійською, французькою, німецькою та іншими мовами ніби були у себе вдома на батьківщині. Та й російська мова відчула на собі певні видозміни, особливо в існуванні “одеської” мови, унікальність якої визнається багатьма. Так, наприклад, В. Шишов зазначає: “Одеська “мова” не була зібранням випадкових неправильностей російської мови, вона мала глибокі коріння й міцні традиції, свої “норми” і “правила”... Російська мова міщан найбільше відчула на собі вплив української і єврейської мовних стихій” [17, с. 876 – 879].

Так, наприклад, відомим був феномен, коли єврейське населення, яке переселялося на Південь України з Поділля та Волині, де жили традиційним життям у містечках-шетлах, їхали у модернізовану Південну Україну і досить швидко самі модернізувалися. Але перед тим, як їхати до родичів, за 2–3 місяці знаходили старі сюртуки, ермолки та інші прикмети традиційного єврейського одягу, обов'язково відрощували бороду-пейси і лише в такому вигляді, з'являлися перед батьками, які хотіли їх такими бачити [9, с. 41 – 42].

Навіть, німці, які завжди славилися чесними, практичними та педантичними примкнули до одеської контрабанди [18, с. 167 – 168], яка розходилася по всій Україні.

На території Катеринославської губернії, в результаті швидкої індустріалізації та модернізації, місцеві робітники, в яких з'являвся надлишок грошей, бачили вже світ новими модерними очима, оскільки це приводило і до певного розбещення, розгулу та нового розуміння моралі і, навіть, дошлюбних статевих відносин, що явно різнилося з традиційним укладом життя [9, с. 31 – 36]. Можливо, приклади, не занадто за європейськими нормами життя, але вони значно відрізнялися і від традиційних форм співіснування.

Дані приклади можна вважати як приклад оновлення, модерності регіону, які доводять, що на Півдні України інтенсивними темпами проходила модернізація, а традиційність вже не встигала за "новим" ритмом життя. У даному регіоні модернізувалися представники всіх національностей (молдавани, євреї, росіяни, українці, болгары та інші). Нові соціальні, національні, культурні, торговельно-промислові, фінансові умови створили значно швидші темпи модернізації, ніж в інших регіонах, оскільки на це впливав торговельний зв'язок із країнами Західної Європи (поширення західноєвропейських ідей щодо норм життя, економічного розвитку, культури та інше) та потужна індустріальна база Катеринославської губернії (поширення урбанізаційних процесів, поява надлишку коштів та інше).

Модернізувалося і російське населення. Впливала віддаленість від столиць та нерозвиненість шляхів сполучення. Вони дуже скоро починали розуміти, що до цивілізованої Європи ближче, а там привабливіше. В Росії виховані у традиціях військового патріотизму та гордості за власне російське походження, раніше вивчали іноземні мови ніж починали голитися [18, с. 57 – 65].

Модернізувалося і українське населення. Правобережжя (торгівля якої традиційно орієнтувалася на Польщу) та Лівобережжя (з торговельними інтересами в Москві та Петербурзі) пожвавились, прийшли до руху. З них пішли каравани продуктів на продаж до Півдня, звідки вони потрапляли до країн Західної Європи. Хоча самі торговці з інших регіонів рідко поверталися до дому з грошима. Вони пропивали, програвали їх на місці в південних містах [18, с. 167 – 168]. А переселення на Південь було символом "нового", вільного від панщини та ярма кріпацтва, життя.

З розвитком господарсько-економічних процесів відбулося включення Півдня до територіального районування на рівні з Західною, Східною та Північною Україною. Проте особливості включення регіону до складу Російської імперії створили умови для формування нових соціально-економічних, адміністративно-територіальних, національних відносин тощо. Тому цілком можна погодитися з думкою І. Лисяка-Рудницького про те, що Південь об'єднав Україну, спочатку економічно через включення до процесу міжнародного розподілу праці, а згодом і в національному плані і став економічним центром тяжіння новітньої України [19, с. 145 – 171].

Важливою характерною рисою заселення Півдня України було те, що вона з самого початку становила арену інтенсивних міжнаціональних процесів. У них активну участь брали представники багатьох різних народів, суттєво відмінних один від одного за звичаями, характером, рівнем і національної самосвідомості, господарського та культурного розвитку. Як відзначалось у звіті Херсонського губернатора за 1852 р., *"жодна губернія не являє такої різноплеменності, як Херсонська. В ній, крім гостей різних національностей, що становлять значну цифру, постійну осілість мають малоросіяни, великоросіяни, білоруси, серби, болгары, молдавани, греки, вірмени, німці, караїми і євреї"* [20, арк. 48 – 52]. Далі в документах згадуються також поляки, шведи, цигани, литовці, грузини, татари, ногайці, казахи, італійці, французи і мордва, загалом 22 національності. Кожен з цих народів вносив свої неповторні кольори в широкую й різнобарвну палітру особливостей культури та побуту, господарського життя новоукраїнського регіону.

Для тих, хто переселявся на Південь України, створювалися необхідні умови для проживання: надавалися кошти та виділялися земельні ділянки для поселення. Так, наприклад, за наказом Г. Потьомкіна для 287 колоністів із Риги в Єлисаветграді були створені найнеобхідніші умови для проживання. Взагалі, для переселенців створювалися найкращі умови та наказували ублажати їх різними *"милостями"*. Так, наприклад, для 194 бажаних оселитися в Херсоні було надано 2 тис. руб., а також *"ублажили всіма вигодами коими они могут воспользоваться"* [21, арк. 6]. Для тих, хто залишився в Єлисаветграді, надані земельні ділянки в розмірі 1350 дес. Хоча, слід визнати, урядова колонізація проходила не так безболісно й позитивно, як це описувалось у попередніх історичних дослідженнях, а супроводжувалася величезною кількістю злочинів. Російські війська та козаки, які повинні були захищати колоністів на шляху до поселення на Півдні України, безжально їх грабували, гвалтували, вбивали й чинили інші злочини. Серед урядових військ була велика кількість дезертирів, які вешталися по селах і грабували, залякували, викрадали нещодавно поселених колоністів і переселенців [22, арк. 12-16; 23, арк. 8; 24, арк. 22 – 36; 25, арк. 4; 26, арк. 10].

Цілком можна погодитися із думкою Б. Короленко про неперевершене значення українського народу в колонізації ново українських земель. Українські козаки приймали участь в російсько-турецькій війні і їх внесок важко переоцінити. За його підрахунками більшість переселенців були з етнічних українських земель [6, с. 390]. Тому, роль українського народу в освоєнні південноукраїнського регіону була провідною. За підрахунками на території Південної України проживало 80-85% українського населення, а в Херсонській губернії, станом на 1795 р., на території Херсонської губернії проживало 90,5% українців. Цей показник був вищим ніж на Правобережжі України [4; 27].

Н. Полонська-Василенко акцентувала увагу у дослідженні з історії заселення Південної України саме на українському факторі як визначальному чиннику колонізації регіону, акцентуючи увагу на тому, що він здавна був саме українським і заселявся переважно українцями. Саме переселення на ново-українські землі в її дослідженні сприймається не як перехід українців у підданство Росії, а як право власного вибору із збереженням прав самоврядування на цих землях і авторка вбачає в даному процесі початок "нового життя". У переважній кількості на території Півдня селилися українці, які були вихідцями з Правобережної та Лівобережної України (в основному з Волині та Полтавщини) через гірше соціально-економічне становище. Переселенці таким чином намагалися вийти з-під гніту старшини та панів [28, с. 24 – 25].

Авторка дискутує з російською теорією незаселеності Півдня України і доходить до висновку, що регіон був хоч і не щільно, але добре заселений саме українцями. Вихідці з російських внутрішніх губерній також

були присутні, але в незначній кількості, в основному це були старообрядці. Так, за її підрахунками, найбільшу кількість населення регіону у 1720 – 1730-ті рр. становили запорозькі козаки та українці з Миргородського та Полтавського полків, згодом до них додалися вихідці з Правобережної України [3, с. 24 – 25]. Найбільшу масу населення Півдня України становили саме українці, а не росіяни разом із іноземцями, які, до речі, також прагнули до “нового життя” та вдалої і легкої кар’єри у квітучій Україні [3, с. 220 – 224].

У результаті колонізації регіону було сформовано його національний склад. Здебільшого саме українцями було заселено більшість території регіону.

Показовою прикметою існування міст на Півдні України полягала в тому, що Росія заявляла про те, саме вона заснувала всі міста на голому місці, тобто у пустелі. Таким чином, саме російська влада принесла на ці землі цивілізацію, яку до російських вояків на “диких землях” ніхто не знав. Значення Росії в даному процесі значно перебільшеним, оскільки Південь України далеко не становив із себе “пустелю”. Тут вже проживали українці, татари, ногайці та інші національності. Заселявся регіон, здебільшого, українцями. Тому міста російська влада засновувала далеко не на пустому місці, а лише перейменовувала та перезасновувала вже наявні поселення, селища, військові фортеці та інші населені пункти. Так, наприклад, Херсон був заснований на місці військової фортеці Олександр-Шанц, Севастополь на місці селища Ахтіар, Дніпро бере свій початок від поселення Кодак, Одеса від татарського укріпленого поселення Хаджибей, Олешки – від козацької Олешківської Січі, на старих укріпленнях побудували Єлісаветград, Нікополь, Берислав, Бахмут, Олександрівськ. Інші міста, також, вели свій початок з невеличких поселень, селищ та укріплень кримських татар, українських козаків. Росія лише на їх місці проголосила заснування міст, дарувала їх герби, занесла до спеціального реєстру (штату) і проголосила, що можна проводити заселення.

У дослідженнях О. Доніка [27] та О. Данильченка [4] зазначалося, що росіяни були найбільшою групою населення, яке оселялося в містах Півдня. Вони представляли, в основному, військових, чиновників, дворян, купців, міщан, священників та інших. Їх чисельність збільшувалася постійно за рахунок механічного переселення із внутрішніх губерній. Прикметною особливістю заселення південноукраїнського регіону полягала в тому, що українці селилися в сільській місцевості, займаючись землеробством, та росіяни, здебільшого, в містах. На території кримського півострова в сільській місцевості проживало багато татар. Конкуренцію росіянам, за чисельністю, в містах складали євреї, що відповідало військово-адміністративній та торговельно-комерційній специфіці південноукраїнських міст. Іноземні колоністи, здебільшого, оселялися в сільській місцевості, створюючи власні колонії. В містах іноземці селилися невеликими групами. Так, наприклад, німці компактними групами проживали в Судаку, Феодосії та інших. Греки – в Херсоні, Маріуполі, кримських містах. Євреї становили найбільш компактні міські громади у всіх містах Півдня, особливо в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Керчі, Єлісаветграді, оскільки на цій території проходила “межа осілості”. Молдавани проживали у всіх містах Півдня, але найбільш чисельна група була в Одесі. Громади українців, болгар, поляків, французів, шведів, сербів, естонців, італійців, чехів, литовців, білорусів, вірмен, грузинів та інших в містах Півдня України були малочисельними.

Урбанізація міст Півдня України проходила достатньо швидкими темпами. Період кінця XVIII – XIX ст. можна вважати першою хвилею урбанізаційних процесів. Так, рівень міського населення Півдня України значно перевищував показники в інших регіонах України. За підрахунками О. Доніка середній відсоток зростання населення міст на інших територіях України становив 8,7%, в містах південноукраїнського регіону він дорівнював 15% [27]. Як відмічав ще А. Скальковський Одеса не мала дитинства, вона отримала одразу готове населення, причому достатньо заможне [28]. В принципі, те саме можна сказати про всі міста південноукраїнського регіону, оскільки буквально через рік-два після заснування вони нараховували декілька тисяч населення. Так, наприклад, Катеринослав у 1781 р. мав 2194 чол [29, с. 12 – 13]. Населення, Одеса у 1796 р. мала мешканців 7-8 тис. чоловік, а вже у 1814 р. – 35 тис [15, с. 65]. У Херсоні в 1782 р. вже мешкало 10 тис. чол. У 1850-х рр. в Херсоні проживало вже 22 тис. чол., Одесі – 60 тис., Севастополі, 41 тис., Миколаєві – 30 тис [30, с. 3 – 44]. Як зазначала О. Дружиніна [2], кількість міського населення постійно зростала бурхливими темпами. Так, в 1827 р. вона нарахувала 73450 тис. мешканців, а у 1858 р. вже 153 тис. чол. Вона розділяє їх тільки по соціальним групам. Кількість населення по національним групам не показала. Хоча вказує на те, що росіян було більше ніж всіх інших та надає найбільш масовим національностям невеличку характеристику.

По суті, у дослідженнях робиться висновок із самого факту, що росіян було більше тільки тому, що саме вони були дворянами, міщанами, купцями, ремісниками ті представниками інших станів, але кількісні дані ніхто за період кінця XVIII – першої половини XIX ст. так і не наводив. Розподіл мешканців міст вівся за становим статистичним розподілом. В самих джерелах і статистичних даних цього періоду також зазначалося, що росіян в містах було більше, але не проводився розподіл між росіянами, українцями та білорусами, а всі три слов’янські гілки об’єднувалися в одну під загальною назвою “русские” і зазначалося, що їх було близько 60 – 80% міських мешканців південноукраїнського регіону.

Так, наприклад, у списках населених місць Херсонської губернії, який подавався станом на 1859 р. [31, с. 35], за даними Центрального статистичного комітету та Міністерства внутрішніх справ у містах Херсонської губернії становило всього населення 323800, що було 27,3% від усього населення губернії. Власне разом росіян, українців, білорусів проживало 77%, Молдаван – 9,25%, Євреїв – 7,02%, Німців – 4%, Болгар – 1,02%, інші національності менше 0,5%. Далі йшло пояснення, що встановити кількість мешканців окремо неможливо через плутанину у приходських списках, а тому великороси, малороси та білоруси рахувалися разом. А серед повітового населення губернії виходило, що білорусів було 2,8%, росіян – 7,09%, а українців – 49,3%. Нижче йшла приписка, що малороси становлять значне населення губернії як в селах, так і в містах та проживало компактними групами. За підрахунками, в сільській місцевості українців було 89%.

Таким чином, статистичне поняття “русские” не означало тільки росіян, а поділялося на три національності: росіяни, українці, білоруси. Встановити кількісне відношення їх в містах не можливо в результаті незадовільної джерельної бази. Але, якщо прийняти до уваги повітове ділення населення та те, що за описами народностей губернії українці виходили достатньо мобільними то можна уявити, що українці могли становити в містах також значну кількість населення.

Вказувалося, що росіяни дуже добре засвоїли багато українських слів, говірок та особливостей мови. Молдавське населення хоч і зберігало власну мову, але повністю вивчило і українську. Серби, так взагалі, майже злилися з українським населенням. Крім того, зазначалося, що українці Півдня України володіють однією особливістю, яка сильно відмежовує їх від українців інших територій. Вони більш мобільні. Якщо на мобільність українців Лівобережжя та Правобережжя України впливала кріпосна залежність, то на мобільність українців Півдня України це не впливало. Вони могли спокійно піти собі у Крим або в Молдавію, на заробітки в міста, на пасовиська до інших господарів, або просто втекти. Іноді, бігли українські кріпаки створювали організовані злочинні угруповання, які діяли проти російських поміщиків та євреїв, що відображало стару пам'ять про гайдамацький рух. Взагалі прийнято було завжди вважати, що українці здебільшого займалися землеробством. Так і було. Крім цього міські українці були задіяні у риболовних артілях, соляному бізнесі, займалися ізвозом (особливо в портових містах) в час вільний від землеробства і “чабанством” (випасом худоби) [31, с. 36 – 49].

Представники російської національності це, здебільшого, дворяни та купецтво. Займалися державною службою, торгівлею та промисловістю. Їх селили в сільській місцевості, але вони надовго там не затримувалися, працювати на землі не любили і розходилися по містам, як це часто робили в Росії.

Білоруси були мало чисельними і роди діяльності це – ізвоз та землеробство.

Поляки поділялися на дві категорії. Перша – прийняла участь у колонізаційних процесах кінця XVIII ст. Представники належали до вищих станів і знаходилися на державній або приватній службі. Друга – переселена урядом у 1847 р. і займалися землеробством та скотарством.

Болгари, Молдавани, Греки займалися, здебільшого, землеробством, скотарством, торгівлею.

Німці в містах задіяні в таких заняттях: викладачі, торговці, заводчики, ремісники, чиновники та інших.

Шведи, здебільшого, проживали в колоніях. Зберігали повністю власну мову та звичаї, але вважали себе російськими підданими і в містах вчилися російській мові [31, с. 36 – 49].

Вірмени проживали в містах невеличкими групами. Займалися торгівлею та промислами. Але заможних зустріти можна було рідко, оскільки євреї конкуренцію їм складали у торгівлі.

Євреї, одна з найчисельніших груп населення в південноукраїнських містах. Основні види занять це торгівля і комерція. Зустрічалися і ремісники, але мало. В їх руках знаходилися головні капітали регіону. Більш вигідно для них було торгувати із українцями та іноземцями. Також, серед російського населення, були відомі тим, що брали в оренду або купували збанкрутілі поміщицькі маєтки і вирощували на них пшеницю або льон, а потім продавали за кордон. Конкуренцію в торгівлі не складали тільки росіянам [31, с. 36 – 54].

Таким чином, українці Півдня були більш мобільними, а тому могли спокійно селитися в містах, займатися різною роботою (часто тимчасовою) і становити більшість населення.

За статистичними даними Таврійської губернії станом на 1865 р. в містах проживало росіян (великороси, малороси) разом 58900 чол., що складало 10,2% від загального населення по губернії. Причому, майже однакова була їх кількість як материковій, так і в півострівній частині. Татар нараховувалося 4,7 % (проживали виключно на півострові). Євреїв було 2,2 %, греків – 1,9 %, інші національності – менше 1 %. А всього міських мешканців по губернії 20,3% [32, с. 53].

За матеріалами військово-статистичного опису Таврійської губернії статистичне поняття “русские” поширюється лише на росіян та українців. Вони становили найбільшу кількість населення губернії, особливо її материкову частину [33, с. 93 – 99].

За даними статистики Катеринославської губернії великоросіяни вважалися більшістю населення в північно-східній частині (80 тис. чол.), а малоросів у південно-східній. Причому, зазначалося, що серби повністю прийняли традиції, звичаї та мову українців і майже злилися в одну національність. Євреї (23 тис. чол.) проживали у всіх містах губернії та займалися торгівлею. Греки компактно проживали у Маріупольському окрузі та займалися внутрішньою та зовнішньою торгівлею. Вірмени (до 20 тис. чол.), здебільшого, купці та міщани займалися торгівлею [34, с. 20 – 26]. За списками населених місць у Катеринославській губернії також було розподілення “русских” на великоросів, малоросів та білорусів, але без точного підрахунку. Населення рахувалося за приходськими списками, а в них не було розподілу, тому і статистика рахувала великоросів, малоросів та білорусів як єдине ціле.

Вже за даними 1896 р. не проходило поділу на росіян, українців та білорусів. Кількість міського населення подавалася лише у загальному вигляді без розподілу за етнічним та соціальним складом [35, с. 3 – 15].

Після 1861 р. розпочинається друга хвиля урбанізаційних процесів. За підрахунками В. Константинової населення південноукраїнських міст збільшувалося швидкими темпами. Так, наприклад, за період з 1858 р. до 1897 р. показники урбанізації становили 200, 400, 800 % [5].

За даними перепису населення 1897 р. виходило, що міське населення складає 28,86 % від усього по губернії. Найбільш заселеними містами вважалися Одеса, Миколаїв, Херсон, Єлісаветград. А у графі рідної мови зазначалося, що українців 1 462 039, росіян 545 375 по губернії, а от розподілу по містам знову не було. У висновках виходило що росіян більше проживало в західних районах губернії, а на сході євреїв та інших національностей. В одній тільки Одесі проживало 55,6% євреїв по відношенню до всіх міст губернії. За

становим розподілом найбільшу категорію становило міщанство – 62%. Селян нараховувалося 25%, купецтва – 1,26%, іноземців – 2,88%, інших станів – 8%. За родами занять міського населення виходило, що в торгівлі більше задіяно єврейського населення, а у промисловості більше росіян та українців [36, с. 275 – 285].

У Таврійській губернії, за даними перепису 1897 р., нараховувалося 20% міського населення. З них у графі “русские” розподіл проводиться окремо за національностями великороси (49,1%), малороси (10,4%) та білоруси (0,2%). Татар в містах нараховувалося 14,2%, євреїв – 11%, Караїми – 3%, Греки – 3,6%, інші національності менше 1%. В сільській місцевості українців проживало значно більше ніж в містах (42,2%). Татар всього в губернії проживало 34%, а росіян – 28% [37, с. 8 – 12].

Таким чином, саме росіян в містах було більшість населення, а українського населення більшість в сільській місцевості, татари переважали у повітах.

За даними статистики у Катеринославській губернії станом на 1894 р. міського населення нараховувалося 235177 чол., що становило 12,7% [38, с.18 – 22]. Це найменший показник серед південноукраїнських губерній.

У переписі населення 1897 р. міські мешканці за національною ознакою розташувалися таким чином. Всього по губернії переважали українці – 68,9%, росіяни становили – 17,27%, євреї – 4,69%, німці – 3,83%, греки – 2,31%, татари – 0,82%, інші національності (поляки, білоруси, молдаване, турки, цигани, французи) – менше 1%.

Таким чином, найбільше в губернії проживало росіян, українців та євреїв.

В містах представники зазначених національностей, також, становили більшість населення. Так, в Катеринославі переважали росіяни (41,78%) та євреї (35,43%), а українців було лише 15,76%. У Луганську переважали тільки росіяни – 68,16%. Маріуполь був заселений, переважно росіянами (63,22%), євреїв було 15,14%, а українців – 10,4%. Інші національності становили абсолютно меншість. Так, українців було 19,2%, євреїв – 7,1%, інші національності менше 1%. Майже порівну росіян (51,47%) та українців (42,99%) було у Слов'яносербську. У Павлограді українців було 33,43%, а росіян 34,36%, євреїв – 27%. У Олександрівську (42,98%), Новомосковську (77%), Верхньодніпровську (56%), Бахмуті (61,78%) переважало українське населення. Росіяни та євреї були в меншості.

Таким чином, з 9 міст Катеринославської губернії лише в меншості з них переважали росіяни (Катеринослав, Луганськ, Маріуполь), в двох містах (Слов'яносербськ та Павлоград) кількість росіян та українців була майже рівною. І в 4 містах переважало українське населення.

Основними заняттями російсько-українського міського населення були такі. Так, за даними перепису росіян у чиновницькому апараті було 63%, українців – 28%, на громадській та становій службі росіян перебувало 56%, українців – 34%. Серед збройних сил більшість була за російським етносом 35%, українців не набагато менше – 28%. Серед представників інтелігенції: росіян – 38%, українців – 13%. А землеробством, здебільшого займалися українці 56%, а росіян – 38%. Ну і серед проституток більшість була за росіянами – 62%, а українців – 21% [39].

В містах Херсонської губернії серед основних занять населення також виділялися росіяни та українці. Так, більшість у росіян була за чиновницьким апаратом – 0,5% від загальної кількості міського населення, а українців – 0,1%. Зайнятість на громадській та становій службі була за росіянами 0,11%, а українців було 0,03%. У збройних силах росіян перебувало 2,64% міського населення, а українців – 0,9%. Серед інтелігенції росіян було 0,3%, українців – 0,04%. Землеробством займалося 1,3% українців, а росіян – 0,7%. Проституцією також в більшості займалися представники російської національності 0,04%, а українців – 0,02% [36, с. 275 – 285].

В середовищі міського населення Таврійської губернії була приблизно такою самою. В середовищі чиновництва переважали росіяни 0,6%, українці були в меншості – 0,07%. Громадські і станові посади займали, здебільшого, росіяни 0,2%, а українців було 0,02%. А у збройних силах перебувало більше українців 31,6%, а росіян – 23%. В середовищі інтелігенції українці становили 0,24%, росіяни – 3,2%. Землеробством росіян займалося 0,7%, а українців – 3,9%. У проституції більше задіяно росіян – 0,1%, а українців – 0,01% [37].

Отже, ситуація із зайнятістю міського населення по всім містам Півдня України приблизно однакова. Більшість росіяни становили в середовищі чиновництва, станового та міського самоврядування, збройних силах Херсонської та Катеринославської губерній та в середовищі інтелігенції. Українці переважали лише в землеробстві і в збройних силах Таврійської губернії.

За підрахунками О. Данильченко ситуація з національним складом міст на початку ХХ ст. мала такий вигляд. Так, в перші десятиліття питома вага міського населення значно перевищувала показники в інших регіонах України. На Півдні України вона становила 21,7 %, а в загалі по Україні – 18,3%. Міста Півдня залишалися багатонаціональними з більшістю мешканців росіян 43%, євреїв – 26%, українців – 24% та 7% – інші національності [4].

Таким чином, хоч провладна ідеологія і хотіла представити Новоросійський край суто російською територією, в дійсності даний регіон став не російським по суті, а назва “Нова Україна” (по відношенню до Півдня України) має більше прав на існування ніж “Новоросія”. Темпи модернізації та урбанізації проходили значно швидшими темпами. Під впливом нових факторів розвитку модернізувалися всі національності, а період кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. можна вважати першим етапом модернізаційно-урбаністичних процесів.

У всіх описах та характеристиках Південь України не виглядав російським ні культурно, ні духовно. Контраст російських територій та південноукраїнського регіону виглядав дуже сильно. Причому, Південь завжди характеризувався значно краще ніж російські губернії. Життя в регіоні виглядало кращим ніж в Росії,

населення заможнішим, ціни дешевшими (майже такими, які були у Британії). Мешканці Півдня, все-таки, не були росіянами, а українцями, татарами, євреями, іноземцями із давніми традиціями та цікавим історичним минулим, а самі міські жителі – це європейці соціокультурної традиції і ментальності. Єдине, що пов'язувало регіон із Росією так це корупція, бюрократія, хабарництво. У всьому іншому Південь України сильно контрастує з іншими російськими територіями і у свідомості іноземців – це Європа, найбільш цивілізований регіон. В південноукраїнському регіоні модернізувалися всі національності. Навіть, російські дворяни, які ще досі носили бороди краще розмовляли французькою та німецькою мовами, ніж російською.

Це був шанс організувати більш краще життя на нових територіях, а через них оновити імперію, вивести її із відсталості та занедбаності у бік “благоденства та процвітання”. Грандіозні плани імперії виявилися нездійсненними. Оновити імперію вдалося лише зовнішню, а внутрішню бюрократія, розгул дворянства, казнокрадство та корупція потягнули її назад. Новоросія не стала російською, а перетворилася на Південь України та стала об'єднаним економічним конструктом всієї України.

Нові зв'язки (торговельні й ментальні) з країнами Західної Європи дали поштовх для розуміння того, що в Росії не все благополучно. На Півдні України модернізувалися всі національності. міста на території Півдня України російська влада засновувала не на пустому місті, а на території українських та татарських військових укріплень або селищ. Темпи урбанізаційних процесів проходили значно вищими темпами ніж в інших регіонах України вже на зламі XVIII – XIX ст. Найбільш чисельними національностями в середовищі міського населення виявилися росіяни, українці та євреї, що диктувалося вирішенням військово-адміністративних та торговельно-комерційних завдань. На початку XX ст. ситуація в національному складі населення міст змінилася але не набагато росіяни, українці та євреї становили більшість населення південноукраїнських міст. Тому їх можна цілком виправдано назвати українсько-російсько-єврейськими. До 1897 р. майже не можливо виявити точну кількість українського населення в містах, оскільки статистика велась за приходськими книгами, а в них у графі національності “русские” були об'єднані великороси, малороси та білоруси. В статистичних даних 1860 рр. зазначалося, що українці в містах становили одну із значних етнічних груп, але цифри були показані разом із росіянами та білорусами. За даними перепису 1897 р. можна стверджувати, українці становили значну частку міського населення, а в деяких містах переважали. Серед основних занять в містах Півдня України провідні позиції серед чиновництва, міського самоврядування, інтелігенції займали росіяни, а українці, в своїй більшості, займалися землеробством.

В цілому, можна говорити, що південноукраїнські землі, приблизно з кінця XVIII ст., приєдналися до основної української етнічної території. З цього часу єдино правомірною стає його назва – Південна Україна, в якій темпи урбанізації, модернізації проходили швидше ніж, в інших регіонах України та Росії і під цими впливами модернізувалося як побутове, так і муніципальне життя, а про традиційний уклад згадували, коли необхідна була подорож до родичів в інші регіони.

Так, Нова Україна виявилася на межі цивілізаційного зрізу між національним, російським та європейським факторами розвитку. З одного боку, мешканці регіону прагнули йти шляхом кращого, “нового” національно-європейського життя, надихнувшись бажанням діяти й думати по-новому, модерно, але, з іншого боку, вони ще не відірвалися від російської бюрократії, корупції, казнокрадства, феодалізму та відсталості, що значно уповільнювало регіональний розвиток та процес регіональної ідентифікації.

Джерела та література

1. Дружинина Е. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. / Е. Дружинина. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 174.
2. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825 – 1860 гг. / Е. Дружинина. – М. : Наука, 1981. – 216 с.
3. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 2 : Від половини XVIII ст. до 1923 р. – Мюнхен, 1978. – 276 с.
4. Данильченко О. Етнічний розвиток і міжнародні зв'язки Півдня України (кінець XVIII – перша чверть XX століття) : монографія / О. П. Данильченко. – Владивосток, 2009. – 119 с.
5. Константінова В. М. Урбанізація : південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роках) / В. М. Константінова. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 596 с.
6. Короленко Б. Приєднання та колонізація Криму кінця XVIII століття: Український аспект / Б. Короленко // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції “Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР”. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 404 с.
7. Гавриил А. Т. Отрывок повествования о Новороссийском крае с 1751 по 1786 гг. / А. Т. Гавриил // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса : Городская типография, 1853. – Т. III. – С. 81 – 83.
8. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 гг. / Сост. Орлов А. – Одесса : Тип. А. Шульце, 1885. – С. 8 – 10.
9. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна : модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – С. 11 – 15.
10. Рудницький С. Огляд національної території України / С. Рудницький // Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994. – С. 263 – 265.
11. Андриевский Ф. Статистическое описание Таврической губернии / Статистический справочник Российской империи / Ф. Андриевский. – Ч. 1. – Симферополь : Тип. Таврического губернского земства, 1915. – С. 39 – 45.
12. Спогади Володимира Жаботинського / Партиція Герлігі. Одеса Історія міста, 1794 – 1914. – К. : Критика, 1999. – С. 241. Вигель Филипп. Записки / Составитель А. Н. Полторацкая / Одесса : Изд-во “Оруиум”, 2006. – 156 – 168 с.
13. Гансова Э. Социальная функция традиционных обществ в современном украинском обществе: одесское измерение / Э. Гансова // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. – Т. 3. – М., 1997. – С. 9.
14. Із донесення градоначальника м. Одеси у 1803 – 1814 рр. герцога Рішельє // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. – Т. 1. – М., 1997. – С. 38.
15. Мария Гутри, Мэри Холдернесс, Роберт Лайялл, Роберт Пинкертон, Джон Стефенс. Одесса глазами Британцев / Мария Гутри, Мэри Холдернесс, Роберт Лайялл, Роберт Пинкертон, Джон Стефенс. – Одесса : Optium, 2012. – 284 с.
16. Державний архів Херсонської області. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 282. – Арк. 1 – 7.
17. Шишов В. Как рождаются одессизмы / В. Шишов // Вся Одесса. 1794 – 1994. Антология. Словарь. – М. : 1998. – С. 876-879.

18. Вигель Филипп. Записки / Составитель А. Н. Полторацкая / – Одесса : Изд-во “Оруіум”, 2006. – С. 57 – 65, 156 –168.
19. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький / Історичні есе. – К., 1994. – Т.1. – С. 145 – 171.
20. Російський державний історичний архів. – Ф. 1263. Отчеты губернаторов. – Оп. 5. – Спр. 89. Отчет губернатора Херсонской губернии за 1852 г. – Арк. 48 – 52.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. – Ф. IX. Архів фортеці Св. Єлизавети. – Отношение И. Синельникова о колонистах из Риги в крепость святой Елизаветы. – Арк. 6.
22. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського Д. – Ф. 9. Архів фортеці Св. Єлизавети. – Спр. 17450-17491. Рапорты городничего коменданту крепости Св. Елизаветы о происшествиях в городе. – 84 арк.
23. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського Д. – Ф. 9. Архів фортеці Св. Єлизавети. – Спр. 20745-20750. Рапорты, прошения и переписка по вопросу расследования дела об ограблении елисаветградского купца Григория Ильина. – 12 арк.
24. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. – Ф. IX. Архів фортеці Св. Єлизавети. – Рапорты городничего коменданту крепости св. Елизаветы о происшествиях в городе. – Арк. 22 – 36.
25. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. – Ф. IX. Архів фортеці Св. Єлизавети. Рапорты, прошения и переписка по вопросу расследования дела об ограблении елисаветградского купца Григория Ильина. – 6 арк.
26. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. – Ф. IX. Архів фортеці Св. Єлизавети. Отношение елисаветградского магистрата коменданской части. – 12 арк.
27. Донік О. М. Україна : У складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX століть) / О. М. Донік. – К. : КРІОН, 2011. – 247 с.
28. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы (1795 – 1823) / А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1837. – 297 с.
29. Первое столетие города Екатеринослава (1787 – 1887 гг.). Материалы для исторического очерка / Сост. М. М. Владимиров. – Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1887. – С. 12 – 13.
30. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах : В 2-х т. – СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярия, 1863. – Т. II. – С. 3 – 44.
31. Списки населенных мест Российской империи / Сост. Л. Майковым / Херсонская губерния по сведениям на 1859 г. – Спб. : Типография центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1868. – Т. XLVII. – С. 35 – 54.
32. Список населенных мест Российской империи. Таврическая губерния / Сост. М. Равесский. – Спб. : Типография МВД, 1865. – Т. XLI. – С. 53.
33. Военно-статистическое описание Российской империи / Таврическая губерния. – СПб., 1864. – С. 93 – 99.
34. Списки населенных мест Российской империи. Екатеринославская губерния. – Спб. : Тип. центрального статистического комитета МВД, 1863. – Т. XIII. – С. 20 – 26.
35. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. – Херсон : Типография губернского правления, 1896. – 288 с.
36. Первая всеобщая перепись населения Российской империи / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Спб. : Тип. В. Мещерского, 1904. – Т. XLVII. – С. 275 – 285.
37. Первая всеобщая перепись населения Российской империи / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Спб: Тип. В. Мещерского, 1904. – Т. XLI. – С. 8 –12.
38. Обзор Екатеринославской губернии за 1894 г. (приложение ко всеподданейшему отчету Екатеринославского губернатора). – Екатеринослав : Тип. екатеринославского губернского правления, 1895. – С.18-22.
39. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. 13 : Екатеринославская губерния. – СПб. : Тип. Э. Л. Пороховщиковой, 1904. – 234 с.

Cheremisin O. V. “New Ukraine”: the process of modernization and urbanization of South Ukraine in the late XVIII - early XX centuries

The article is devoted to the concept of “new life” and modernization processes in the South of Ukraine in the late XVIII – early XX centuries. Processes of colonization, modernization and urbanization over the specified period were analyzed. The South of Ukraine was considered as the project “New Ukraine” in opposition to a failed project “Novorossiya”. Features of the southern region were characterized. Memories of foreigners and their views on these processes during the specified period were studied. The main attention is paid to colonization and urbanization processes in the cities of the South of Ukraine because they were important for the determination of national and professional staff of the municipality. A great number of statistical material allowed to consider the historical realities objectively.

Key words: *The South of Ukraine, “New Ukraine”, the municipality, the modernization.*

Черемисин А. В. “Новая Украина”: модернизационные и урбанизационные процессы Юга Украины в конце XVIII – начале XX веков

В статье рассматривается концепция “новой жизни” и модернизационных процессов на территории Юга Украины в конце XVIII – начале XX веков. Проанализировано колонизационные, арбанизационные и модернизационные процессы определенного периода времени. Юг Украины рассматривается как “Новая Украина” в противовес неудачного проекта “Новороссия”. Рассмотрены воспоминания иностранцев и их взгляды на процессы, которые происходили на протяжении иссдедуемого периода времени. Основное внимание уделено колонизационным и урбанизационным процессам в городах южно-украинского региона, поскольку они имели важное значение для определения национального, кадрового состава городского самоуправления. Включено большое количество статистического материала, который позволил объективно рассмотреть исторические реалии модернизации в определенный период времени.

Ключевые слова: *Юг Украины, Новая Украина, городское самоуправление, муниципалитет, модернизация.*